

Marcin Rebes

Od epistemologii do ontologii

Hermeneutyka wolności
Martina Heideggera
w dyskusji
z Immanuelem Kantem

Księgarnia Akademicka

OD EPISTEMOLOGII DO ONTOLOGII
HERMENEUTYKA WOLNOŚCI MARTINA HEIDEGGERA
W DYSKUSJI Z IMMANUELEM KANTEM

SOCIETAS

**seria pod redakcją
BOGDANA SZLACHTY**

123

Marcin Rebes

Od epistemologii do ontologii

Hermeneutyka wolności
Martina Heideggera
w dyskusji z Immanuelem Kantem

Kraków

© Copyright by Marcin Rebes, Kraków 2014

Recenzent:
dr hab. Stanisław Łojek

Redakcja:
Monika Łojewska-Ciępka
Hanna Antos

Projekt okładki:
Jacek Szcherbiński

Publikacja dofinansowana przez Wydział Studiów Międzynarodowych
i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego

ISBN 978-83-7638-217-3

Księgarnia Akademicka
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks 12 431 27 43, 12 421 13 87
akademicka@akademicka.pl
www.akademicka.pl

*Moim Rodzicom –
Krystynie i Piotrowi Rebes*

„Musimy powiedzieć, że jak substancją materii jest ciężar,
tak substancją, istotą ducha jest wolność.
Dla każdego jest rzeczą bezpośrednio wiarygodną, że duch
pośród innych właściwości posiada także cechę wolności”

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Fenomenologia ducha*

Wykaz skrótów

Wykaz skrótów dzieł Immanuela Kanta i Martina Heideggera najczęściej spotykanych w rozprawie:

Prace Immanuela Kanta

- KRV – *Kritik der reinen Vernunft*, Hamburg 1998, *Philosophische Bibliothek – Meiner*.
- KPV – *Kritik der praktischen Vernunft*, Hamburg 1993, *Philosophische Bibliothek – Meiner*.
- KU – *Kritik der Urteilkraft*, Hamburg 2001, *Philosophische Bibliothek – Meiner*.
- PKM – *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*, Hamburg 2001, *Philosophische Bibliothek – Meiner*.
- GMS – *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, Hamburg 1999, *Philosophische Bibliothek – Meiner*.
- RGV – *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*, Stuttgart 1981.
- APH – *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, Stuttgart 1983.
- ZF – *Zum ewigen Frieden, Ein philosophischer Entwurf*, Stuttgart 2005.
- MS – *Die Metaphysik der Sitten*, ed. W. Weischedel, Frankfurt am Main 1977, *Suhkamp Taschenbuch Wissenschaft* 190.

Prace tłumaczone na język polski

- KCR 1 – *Krytyka czystego rozumu*, t. I, przeł. R. Ingarden, Kraków 1957, *Biblioteka Klasyków Filozofii*.
- KCR 2 – *Krytyka czystego rozumu*, t. II, przeł. R. Ingarden, Kraków 1957, *Biblioteka Klasyków Filozofii*.
- KPR – *Krytyka praktycznego rozumu*, przeł. J. Gałęcki, Warszawa 2004, *Biblioteka Klasyków Filozofii*.
- KWS – *Krytyka władzy sądenia*, przeł. A. Landman, Warszawa 2004, *Biblioteka Klasyków Filozofii*.
- UMM – *Uzasadnienie metafizyki moralności*, przeł. M. Wartenberg, Warszawa 1971, *Biblioteka Klasyków Filozofii*.
- MM – *Metafizyka moralności*, przeł. M. J. Siemek, Warszawa 2005, *Biblioteka Klasyków Filozofii*.
- OWP – *O wiecznym pokoju. Zarys filozoficzny, wstęp i red. K. Bał*, przeł. F. Przybylak, Wrocław 1992, *Biblioteka Przekładów*.
- AUP – *Antropologia w ujęciu pragmatycznym*, przeł. E. Drzazgowska, P. Sosnowska, Warszawa 2005, *Klasyka filozofii*.
- PRLGM – *Prolegomena do wszelkiej przyszłej metafizyki, która będzie mogła wystąpić jako nauka*, przeł. A. Banaszkiewicz, Kraków 2005, *Wielkie Dzieła Filozoficzne*.
- RwOSR – *Religia w obrębie samego rozumu*, przeł. A. Bobko, Kraków 1993, *Biblioteka Filozofii Religii*.

Prace Martina Heideggera

Prace, które ukazały się w ramach *Gesamtausgabe* (GA)

Lokalizacja cytatów z dzieł zebranych Heideggera została wskazana poprzez umieszczenie w nawiasie skrótu GA, numeru tomu oraz numeru strony. Data uwzględniona w nawiasach okrągłych informuje o czasie powstania rozpraw, wykładów i zbiorów opracowań zamieszczonych w poszczególnych tomach.

- GA 1 – *Frühe Schriften*, ed. von F.-W. Herrmann, Frankfurt am Main 1978.
- GA 2 – *Sein und Zeit*, ed. F.-W. Herrmann, Tübingen 1993.
- GA 3 – *Kant und das Problem der Metaphysik*, ed. F.-W. von Herrmann, Frankfurt am Main 1998.
- GA 6.1 – *Nietzsche I*, Neske, Pfullingen 1961.
- GA 6.2 – *Nietzsche II*, Neske, Pfullingen 1961.
- GA 9 – *Wegmarken*, ed. F.-W. von Herrmann, Frankfurt am Main 1996.
- GA 17 – *Einführung in die phänomenologische Forschung*, ed. F.-W. Herrmann, Frankfurt am Main 1994.
- GA 18 – *Grundbegriffe der aristotelischen Philosophie*, ed. I. Schüssler, Frankfurt am Main 1976.
- GA 19 – *Platon: Sophistes*, ed. I. Schüssler, Frankfurt am Main 1992.
- GA 20 – *Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs*, ed. P. Jaeger, Frankfurt am Main 1979.
- GA 21 – *Logik. Die Frage nach der Wahrheit*, ed. W. Biemel, Frankfurt am Main 1976.
- GA 23 – *Geschichte der Philosophie von Thomas von Aquin bis Kant*, ed. H. Vetter, Frankfurt am Main 2006.
- GA 24 – *Die Grundprobleme der Phänomenologie*, ed. F.-W. von Herrmann, Frankfurt am Main 1975.
- GA 25 – *Die Phänomenologische Interpretation von Kants Kritik der reinen Vernunft*, ed. I. Görland, Frankfurt am Main 1977.
- GA 26 – *Metaphysische Anfangsgründe der Logik im Ausgang von Leibniz*, ed. K. Held, Frankfurt am Main 1978.
- GA 29 – *Die Grundbegriffe der Metaphysik. Welt – Endlichkeit – Einsamkeit*, ed. F.-W. von Herrmann, Frankfurt am Main 1983.
- GA 31 – *Vom Wesen der menschlichen Freiheit. Einleitung in die Philosophie*, ed. H. Tietjen, Frankfurt am Main 1982.
- GA 34 – *Vom Wesen der Wahrheit. Zu Platons Höhlengleichnis und Theätet*, ed. H. Mörchen, Frankfurt am Main 1997.
- GA 36-37 – *Sein und Wahrheit*, red. H. Tietjen, Frankfurt am Main 2001.
- GA 40 – *Einführung in die Metaphysik*, ed. P. Jaeger, Tübingen 1998.
- GA 41 – *Zur Frage nach dem Ding. Zu Kants Lehre von der transzendentalen Grundsätzen*, ed. P. Jaeger, Frankfurt am Main 1984.
- GA 42 – *Schelling: Vom Wesen der menschlichen Freiheit (1809)*, ed. I. Schüssler, Frankfurt am Main 1988.
- GA 51 – *Grundbegriffe*, ed. P. Jaeger, Frankfurt am Main 1981.
- GA 54 – *Parmenides*, ed. M. S. Frings, Frankfurt am Main 1992.
- GA 55 – *Heraklit*, ed. M. S. Frings, Frankfurt am Main 1979.
- GA 56-57 – *Zur Bestimmung der Philosophie*, ed. B. Heimbüchel, Frankfurt am Main 1987.
- GA 58 – *Die Grundprobleme der Phänomenologie*, ed. H.-H. Gander, Frankfurt am Main 1993.
- GA 59 – *Phänomenologie der Anschauung und des Ausdrucks. Theorie der philosophischen Begriffsbildung*, ed. C. Strube, Frankfurt am Main 1993.
- GA 60 – *Phänomenologie des religiösen Lebens*, ed. I. Schüssler, Frankfurt am Main 1995.
- GA 61 – *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. Einführung in die phänomenologische Forschung*, W. Bröcker, K. Bröcker-Oltmanns (eds.), Frankfurt am Main 1985.

- GA 62 – *Phänomenologische Interpretation ausgewählter Abhandlungen des Aristoteles zu Ontologie und Logik*, ed. F.-W. von Herrmann, Frankfurt am Main 1976.
- GA 63 – *Ontologie. Hermeneutik der Faktizität*, ed. K. Bröcker-Oltmanns, Frankfurt am Main 1988.
- GA 64 – *Der Begriff der Zeit*, ed. F.-W. von Herrmann, Frankfurt am Main 2004.
- GA 65 – *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*, ed. F.-W. von Herrmann, Frankfurt am Main 1989.
- GA 67 – *Metaphysik und Nihilismus*, ed. H.-J. Friedrich, Frankfurt am Main 1999.
- GA 78 – *Der Spruch des Anaximander*, ed. I. Schüssler, Frankfurt am Main 2010.
- GA 89 – *Zollikoner Seminare*, ed. M. Boss, Frankfurt am Main 1987.

Oprócz dzieł zebranych Heideggera cytowane są również

- SAW – *Schellings Abhandlung über das Wesen der menschlichen Freiheit (1809)*, Tübingen 1971.
- VUA – *Vorträge und Aufsätze*, ed. F.-W. Herrmann, Stuttgart 2009.

Prace tłumaczone na język polski

- BiC – *Bycie i czas*, przeł., wstęp i przyp. B. Baran, Warszawa 1994, *Biblioteka Współczesnych Filozofów*.
- CZM – *Co zwie się myśleniem?*, przeł. J. Mizera, Warszawa 2000.
- FZR – *Fenomenologia życia religijnego*, przeł. G. Sowinski, Kraków 2002, *Religia i Filozofia*.
- KaPM – *Kant a problem metafizyki*, przeł. B. Baran, Warszawa 1989, *Biblioteka Współczesnych Filozofów*.
- KRM – *Ku rzeczy myślenia*, przeł. K. Michalski, J. Mizera, C. Wodziński, Warszawa 1999.
- NTZS 1 – *Nietzsche, t. 1*, przeł. A. Gniazdowski [et al.], oprac. nauk. i wstęp C. Wodziński, Warszawa 1998, *Biblioteka Współczesnych Filozofów*.
- NTZS 2 – *Nietzsche, t. 2*, przeł. A. Gniazdowski [et al.], oprac. nauk. i wstęp C. Wodziński, Warszawa 1999, *Biblioteka Współczesnych Filozofów*.
- OHF – *Ontologia (Hermeneutyka faktyczności)*, przeł. M. Bonecki, J. Duraj, red. nauk. S. Czerniak, Toruń 2007, *Klasyka Filozofii Niemieckiej*.
- OiR – *Odczyty i rozprawy*, przeł. J. Mizera, Warszawa 2007.
- PPF – *Podstawowe problemy fenomenologii*, przeł. B. Baran, Warszawa 2009.
- RSW – *Rozprawa Schellinga o istocie ludzkiej wolności (1809)*, przeł. R. Marszałek, Warszawa 2004.
- WdM – *Wprowadzenie do metafizyki*, przeł. R. Marszałek, Warszawa 2000.
- ZD – *Znaki drogi*, przeł. S. Blandzi [et al.], Warszawa 1999, *Biblioteka Aletheia*.
- ZR – *Zasada racji*, przeł. J. Mizera, Kraków 2001.

Wprowadzenie

Wolność pojawiła się w tradycji europejskiej od samego jej początku i była definiowana w różny sposób. Mimo tej wieloznaczności jest jednym z najważniejszych pojęć charakteryzujących tę kulturę. Obecnie zwraca się uwagę nie na samą ideę, ale raczej na doświadczanie wolności. We współczesnej Europie szczególnie ważnym problemem jest dążenie człowieka do własnej i kolektywnej wolności. Wolność ma wymiar wewnętrzny i zewnętrzny. Wolność wewnętrzna dotyczy świadomości człowieka w jego doświadczeniu siebie, świata natury i relacji z drugim człowiekiem. Wolność w sensie zewnętrznym umożliwia realizację wolności wewnętrznej w granicach istniejącego prawa. Wolność wewnętrzna i zewnętrzna są wobec siebie komplementarne. Pojmowanie wolności, które ulegało zmianie, stało się wyznacznikiem współczesnej kultury europejskiej, a w niej – naszego odnoszenia się do siebie, do świata i drugiego człowieka, do społeczności. Analizując problem wolności, sięgamy niejako do jądra współczesnej kultury europejskiej i do refleksji nad źródłowym doświadczeniem człowieka. Dlatego problem wolności jest tak istotny.

Współczesne rozumienie wolności zawdzięczamy w dużej mierze filozofii greckiej, która zmagając się z problemem *ananke* (*fatum*), przyczyniła się do powstania koncepcji świata opartej na wolności. Momentem, w którym pojawia się pojęcie wolności, jest przyjęcie istnienia duszy, które zapoczątkowało mówienie o wolności w sensie etycznym. Ta tendencja, chociaż obecna w myśli filozoficznej, w ujęciu potocznym była jednak jeszcze mało popularna. Dzięki filozofii wolność wykracza poza porządek społeczny i staje się cechą, która przynależy tylko człowiekowi. Stopniowo wolność zaczyna oznaczać także niezależność świata idei, świata rozumu¹. Wierzenia orfickie, ale także filozofia pitagorejczyków², poprzez wyodrębnienie pojęcia duszy umożliwiały ukształtowanie się rozumienia wolności w odniesieniu do jednostki. Postawa Sokratesa wobec śmierci wskazywała na oderwanie wolności od jej skończonego wymiaru³. Platon w oparciu o to rozumienie budował świat idei. W nowożytności wolność stała się synonimem etyki jednostki, co spowodowało przekształcenie kon-

¹ Por. Platon, *Fedon*, [w:] *Dialogi*, przeł., wstęp i przyp. W. Witwicki, t. 1, Kęty 1999, s. 636nn., *Biblioteka Europejska – Antyk*.

² Por. W. Jaeger, *Teologia wczesnych filozofów greckich*, przeł. J. Wocial, Kraków 2007, s. 109nn., 134, *Libri Mundi*.

³ Por. Platon, *Fajdros*, [w:] *Dialogi*, przeł. W. Witwicki, Warszawa 1993, s. 29nn. (245 C).

cepcji wolności politycznej (*libertas*) w ἀπάθεια, tzn. uwolnienie się od doznań empirycznych i tego, co prowadzi nas do błędów poznawczych. Dualizm świata ukazuje się na gruncie oddzielenia przyczynowości – która mogła wyrastać z początkowego odczuwania istnienia *fatum*, poprzez próby racjonalnego zrozumienia przyczyn rządzących światem, aż do powstania nauki jako wiedzy o prawach przyrody (np. prawach ruchu) – od świata ducha, w którym konstytuuje się wolność jednostki.

Na gruncie rzymskim bycie wolnym było utożsamiane z byciem Rzymianinem. O etycznym wymiarze wolności będzie można mówić dopiero po uformowaniu się pewnych zjawisk społecznych i porzuceniu *fatum* jako pierwiastka rządzącego światem. Wolność w starożytnym Rzymie oznaczała w powszechnej świadomości bycie obywatelem rzymskim, dlatego wyznacznik wolności stanowiło rozróżnienie na wolnych obywateli Rzymu i niewolników⁴. Obywatele rzymscy korzystali z niej w większym zakresie niż inni obywatele. Wolność ograniczała się wówczas do sfery politycznej i oznaczała posiadanie praw i obowiązków względem państwa; była utożsamiana z przynależnością do danego państwa. Wraz z rozwojem filozofii oraz powstaniem humanizmu wolność zaczęła przybierać charakter jednostkowy i odnosić się do indywiduum, jakim był człowiek posiadający rozum i wolną wolę. Rozumienie wolności w sensie politycznym zaczęło stopniowo zmierzać w kierunku gwarancji prawa. Termin „wolność” nie odgrywał jednak tak ważnej roli, jak w czasach nowożytnych. Opozycja między byciem niewolnikiem a obywatelem wolnym nie wyczerpuje jednak możliwości mówienia o wolności w nawiązaniu do kultury antycznej.

Wolność z jednej strony utożsamiana jest z indywidualną niezależnością jednostki, która może podejmować decyzje o sobie na podstawie niezmiennych wartości – tendencja ta przybiera na sile wraz z powstaniem chrześcijaństwa⁵, z drugiej zaś z cechą, którą przypisuje się obywatelom państwa w odróżnieniu od tych, których zwykło się nazywać niewolnikami. Wolność jednostki można określić jako autonomię albo spontaniczność, natomiast bycie obywatelem wolnego państwa stanowi początek myślenia o suwerenności i niepodległości. W starożytności działaniu *fatum* podlegali nie tylko ludzie, lecz także herosi i bogowie, a w konsekwencji również państwa-miasta. Wyłomem w tym myśleniu jest konstrukcja świata, w którym nie istnieją ułuda i fałsz wynikające z cielesności, lecz który opiera się na tym, co nieprzemijające.

Istnienie duszy, której przypisano nieśmiertelność, odsyła nas do rzeczywistości niezakłóconego poznania rzeczy takimi, jakie one są. Nieśmiertelność jest już cechą z rodzaju tych, które ukazują świat wyboru i przestrzeni, gdzie panują sprawiedliwość

⁴ „Personal freedom, as opposed to the condition of slavery, should be regarded as the oldest and basic sense of the term. Thus, a free man was someone born free or given freedom; someone who was not someone else's property in the legal sense. Accordingly, he or she was able to move and act freely within the accepted social and political rules. This meaning of the word tended to be connected with the right to hold property” (J. Janik, Ελευθερία in *Greek Literature of the 5th Century BC*, [w:] *Freedom and its limits in the Ancient World*, D. Brodka, J. Janik, S. Sprawski (eds.), Kraków 2003, s. 11nn., *Electrum*).

⁵ Chrześcijaństwo rozwija założenia metafizyczne Platona i Arystotelesa, dając przyczynek do powstania koncepcji wolności jednostki.

i miłość. Powstanie koncepcji duszy oznacza równocześnie rozstanie się z tym, co wcześniej ulegało sile *ananke*. Dzięki filozofii starożytnej została zainicjowana nowa jakość w myśleniu o świecie i o człowieku. *Ananke* i *fatum* istniejące w świecie do-czekały się analizy opartej na zasadzie przyczynowości, tj. przyczyny, która wywołuje określony skutek, a ten jest przyczyną kolejnego, nowego skutku. Zasady logiki ufun-dowały myślenie eliminujące przypadkowość, ukazując świat jako łańcuch połączo-nych ze sobą przyczyn i skutków, budujących pewnego rodzaju konglomerat. Pojęcie przyczynowości ma swoje źródło w filozofii, która doszukiwała się w świecie pewne-go porządku, ale także ἀρχή, pierwiastka rządzącego nim. Można zatem zestawić ze sobą z jednej strony przyczynowość natury, przyrody, a z drugiej obszar wolności. Człowiek jako część natury podlega prawom, będąc w ten sposób zdeterminowanym, ale ma również to, co przynależy do sfery myślenia, a co cechuje się spontanicznością, autonomią. To myślenie spontaniczne sprawia, że człowiek jest wolny. Skoncentro-wanie się filozofii na człowieku jako istocie rozumnej, której możliwość myślenia jest darem od absolutu, umożliwiła zwrot w myśli europejskiej, polegający na tym, że wolność zaczęto przypisywać człowiekowi jako jednostce.

Oprócz zaaprobowania myślenia jednostki, czynnikiem stymulują-cym rozwój koncepcji wolności jest powstanie chrześcijaństwa, które porzuca *fatum* i na podstawie filozofii greckiej buduje doktrynę ugruntowaną na nieśmiertelności duszy i Boga, który jest Bogiem ludzi wolnych⁶. Św. Augustyn przedstawia problem wolności w nawiązaniu do wyboru dobra i zła. Wolność oznacza wybór dobra, ale także jest rodzajem łaski. Zapoczątkowane w filozofii starożytnej nawiązanie do świa-ta idei prowadzi ostatecznie do wyodrębnienia się moralnego znaczenia wolności. Pojawia się zatem myślenie, które kładzie silny nacisk na łaskę i wolność człowie-ka. W systemie teologicznym człowiek wraz z jego naturą staje się centrum filozofii. Św. Tomasz, przejmując myślenie platońskie, zgodnie z którym człowiek składa się z duszy i ciała, podkreśla, że żaden z tych dwóch elementów nie jest zbędny⁷ i razem stanowią konieczny konglomerat. Analiza władz duszy, do której zalicza się także intelekt, zmierza do pytania o wolę i o wolną decyzję. Jednak rozumna i wolna natura człowieka przez dłuższy czas pozostaje w cieniu myślenia politycznego. Skoncentro-wano się wówczas na teologicznej argumentacji władzy w państwie, porzucając przy tym człowieka. Koncepcje średniowieczne doprowadzają do postawienia pytania o człowieka, a także do podjęcia problemu poznania i wynikającej z niego możliwo-ści popełniania błędu. Koncepcja etyczna pośrednio sprawiła, że ówczesne poglądy,

⁶ U św. Pawła, oprócz wolności w sensie politycznym, mowa jest również o wolności duszy, o wolności od grzechu. Biorąc pod uwagę kontekst, wolność nie dotyczy państwa, ogółu, lecz jed-nostki, która jest stworzona do bycia wolną. Wolność człowieka jest darem, łaską daną od Boga: „Wszystko mi wolno, ale nie wszystko przynosi mi korzyść” (1 Kor 6,12-13); „Chrystus wyprowa-dził nas z niewoli na wolność. Trwajcie więc w niej i nie pozwólcie ponownie nałożyć sobie jarzma niewoli” (Ga 5,1); „Czy nie jestem wolny?” (1 Kor 9,1); „A fałszywi bracia – którzy podstępnie wdarli się do nas, aby podpatrzeć nasz sposób życia, oparty na wolności, jaką mamy dzięki Chrys-tusowi” (Ga 2,4).

⁷ Św. Tomasz z Akwinu, *Traktat o człowieku. Summa teologii* 1, *quaestio* 75-89, przeł. S. Świeżawski, Kęty 1998, s. 84nn., *Biblioteka Europejska – Antyk*.

opierające się na myśleniu o dobru i złu moralnym, implikowały coraz mocniejsze pytanie o rozbieżność między rzeczywistością a tym, o czym myślimy. Zanim jednak w renesansie pojawi się pytanie o poznanie i jego granice, poważnym problemem w sensie etycznym będzie fakt, że zamierzenia i działania człowieka nie są tożsame z dobrem, do którego dąży. Potrzebna jest do tego iluminacja, oświecenie albo możliwość poznania dobra, które jest pomyślane przez Boga. Absolut może dzielić się z człowiekiem wiedzą o dobru i o złu. Ich pojmowanie kieruje nas ku doznawaniu cierpienia i bólu, które są spowodowane przez doznane zło.

Wcześniej filozofia stoicka, Platon i Arystoteles, ale też filozofia średniowieczna wskazywali na konieczność istnienia cierpienia i bólu, wobec którego człowiek może zachowywać się powściągliwie, podążając dzięki swojej rozumnej naturze w kierunku tego, co stanowi przestrzeń przekraczającą wszelki świat doświadczenia. Ból i cierpienie oraz ich brak nie są zatem czynnikami, które należy uwzględniać w dążeniu ku zasadom. Zainicjowanie myślenia o człowieku jako jednostce, indywiduum ma swoje źródło w pytaniu o dobro i zło w sensie moralnym. W renesansie ten problem został przeniesiony na poziom teorii poznania. Nie chodzi już tylko o napięcie między tym, co zamierzam, a tym, co dzięki mojemu działaniu skuteczniam, lecz o to, że mojej ocenie umyka fakt, iż spostrzeżenie rzeczy otaczających może mnie mylić. Potrzebna jest zatem gradacja tego, czego mogę być pewnym lub w czego istnienie nie mogę wierzyć z całą pewnością.

Kartezjusz dostrzega w poznaniu ludzkim działanie złośliwego demona, który łudzi. To, co człowiek poznaje, nie jest obiektywną rzeczywistością, lecz jedynie naszym spostrzeżeniem, które wymaga od nas przyjęcia pewnego kryterium pozwalającego oddzielić to, co prawdziwe, od pozoru poznania. Filozof stwierdza, że poznanie, które otrzymujemy w wyniku działania naszych zmysłów, musi być poddane ścisłej analizie, gdyż możemy przypuszczać, że otrzymane przedstawienie może prowadzić ku fałszywemu obrazowi nas i otaczającej rzeczywistości. Przeciwnieństwem poznania przez zmysły jest poznanie na poziomie posiadanych idei. Jedną z nich, obok duszy nieśmiertelnej i istnienia Boga, jest wolność człowieka. Pojęcie wolności nie pochodzi od tego, co empiryczne, lecz od samego rozumu. Kartezjusz nie tylko umieszcza idee poza kręgiem możliwego błędu poznawczego, ale też stwierdza, że istnieją *rzeczy rozciągłe* (*res extensae*) i *rzeczy myślące* (*res cogitantes*), które mogą nas łudzić w większym lub mniejszym stopniu. Początkowe zakwestionowanie tego, co zmysłowe, prowadzi Kartezjusza do przyjęcia metodycznego zwątpienia, które zmierza ku wytyczeniu kryteriów prawdziwości, jakimi są jasność i wyraźność. Chociaż poznanie rzeczy rozciąglących może nas łudzić, to jednak fakt, że myślimy, nie może podlegać wątpliwości. W ten sposób Kartezjusz systematyzuje proces poznawczy ze względu na pewność co do prawdziwości naszego spostrzegania. Myśl Kartezjańska z jednej strony przez podkreślenie znaczenia procesu kogitacji dokonuje przesunięcia akcentu w obrębie wolności, tj. z jej politycznego czy etycznego znaczenia na poziom epistemologii jednostki, z drugiej zaś umieszcza wolność jako ideę, która jest wyabstrahowana od tego, co zmysłowe. Wolność była dla niego ideą, którą posiada ten, kto może wątpić w otaczający świat, ale nie w to, że myśli. Indywidualizowa-

Bibliografia

Literatura źródłowa

- Heidegger M., *Aus der Erfahrung des Denkens 1910-1976, Gesamtausgabe*, t. 13, ed. H. Heidegger, Frankfurt am Main 1983.
- , *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis), Gesamtausgabe*, t. 65, ed. F.-W. von Herrmann, Frankfurt am Main 1989.
- , *Besinnung, Gesamtausgabe*, t. 66, ed. F.-W. Herrmann, Frankfurt am Main 1997.
- , *Bycie i czas*, przeł., wstęp i przyp. B. Baran, Warszawa 1994, *Biblioteka Współczesnych Filozofów*.
- , *Der deutsche Idealismus (Fichte, Schelling, Hegel) und die philosophische Problemlage der Gegenwart, Gesamtausgabe*, t. 28, ed. C. Strube, Frankfurt am Main 1997.
- , *Der Satz vom Grund, Gesamtausgabe*, t. 10, ed. P. Jaeger, Frankfurt am Main 1997.
- , *Der Spruch des Anaximander, Gesamtausgabe*, t. 78, ed. I. Schüssler, Frankfurt am Main 2010.
- , *Die Frage nach dem Ding. Zu Kants Lehre von der transzendentalen Grundsätzen, Gesamtausgabe*, t. 41, ed. P. Jaeger, Frankfurt am Main 1984.
- , *Die Grundbegriffe der Metaphysik Welt – Endlichkeit – Einsamkeit, Gesamtausgabe*, t. 29/30, ed. F.-W. von Herrmann, Frankfurt am Main 1983.
- , *Die Grundprobleme der Phänomenologie, Gesamtausgabe*, t. 24, ed. F.-W. von Herrmann, Frankfurt am Main 1975.
- , *Die Grundprobleme der Phänomenologie, Gesamtausgabe*, t. 58, ed. H.-H. Gander, Frankfurt am Main 1993.
- , *Die Phänomenologische Interpretation von Kants Kritik der reinen Vernunft, Gesamtausgabe*, t. 25, ed. I. Gorland, Frankfurt am Main 1977.
- , *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität. Das Rektorat 1933/34*, ed. H. Heidegger, Frankfurt am Main 1983.
- , *Die Technik und die Kehre*, Stuttgart 1996.
- , *Drogi lasu*, przeł. J. Gierasimiuk [et al.], Warszawa 1997.
- , *Einführung in die Metaphysik*, ed. P. Jaeger, Tübingen 1998.
- , *Einführung in die phänomenologische Forschung*, ed. F.-W. Herrmann, Frankfurt am Main 1994.
- , *Europa und die deutsche Philosophie*, [w:] *Europa und die Philosophie*, ed. H.-H. Gander, Frankfurt am Main 1993.
- , *Fenomenologia życia religijnego*, przeł. G. Sowinski, Kraków 2002, *Religia i Filozofia*.
- , *Frühe Schriften*, ed. von F.-W. Herrmann, Frankfurt am Main 1978.
- , *Geschichte der Philosophie von Thomas von Aquin bis Kant*, ed. H. Vetter, Frankfurt am Main 2006.
- , *Grundbegriffe, Gesamtausgabe*, t. 51, ed. P. Jaeger, Frankfurt am Main 1981.
- , *Grundbegriffe der aristotelischen Philosophie, Gesamtausgabe*, t. 18, ed. I. Schüssler, Frankfurt am Main 1976.

- , *Hegel, Gesamtausgabe*, t. 68, ed. F.-W. Herrmann, Frankfurt am Main 1997.
- , *Hegels Phänomenologie des Geistes, Gesamtausgabe*, t. 32, ed. I. Gorland, Frankfurt am Main 1980.
- , *Heraklit, Gesamtausgabe*, t. 55, ed. M. S. Frings, Frankfurt am Main 1979.
- , *Identität und Differenz*, ed. F.-W. Herrmann, Stuttgart 1999.
- , *Kant a problem metafizyki*, przeł. B. Baran, Warszawa 1989, *Biblioteka Współczesnych Filozofów*.
- , *Kant und das Problem der Metaphysik, Gesamtausgabe*, t. 3, ed. F.-W. von Herrmann, Frankfurt am Main 1998.
- , *Logik als die Frage nach dem Wesen der Sprache, Gesamtausgabe*, t. 38, ed. G. Seubold, Frankfurt am Main 1998.
- , *Logik. Die Frage nach der Wahrheit, Gesamtausgabe*, t. 21, ed. W. Biemel, Frankfurt am Main 1976.
- , *Martin Heidegger – Hannah Arendt. Briefe 1925 bis 1975*, ed. U. Ludz, Frankfurt am Main 1999.
- , *Martin Heidegger – Heinrich Rickert. Briefe 1912 bis 1933*, ed. A. Denker, Frankfurt am Main 2002.
- , *Metaphysische Anfangsgründe der Logik im Ausgang von Leibniz, Gesamtausgabe*, t. 26, ed. K. Held, Frankfurt am Main 1978.
- , *Nietzsche*, t. 1, przeł. A. Gniazdowski [et al.], oprac. nauk. i wstęp C. Wodziński, Warszawa 1998, *Biblioteka Współczesnych Filozofów*.
- , *Nietzsche*, t. 2, przeł. A. Gniazdowski [et al.], oprac. nauk. C. Wodziński, Warszawa 1999, *Biblioteka Współczesnych Filozofów*.
- , *Nietzsche: Der europäische Nihilismus, Gesamtausgabe*, t. 48, ed. P. Jaeger, Frankfurt am Main 1986.
- , *Nietzsche I*, Gesamtausgabe, t. 6.1, Neske, Pfullingen 1961.
- , *Nietzsche II*, Gesamtausgabe, t. 6.2, Neske, Pfullingen 1961.
- , *Odczyty i rozprawy*, przeł. J. Mizera, Warszawa 2007.
- , *Ontologie (Hermeneutik der Faktizität), Gesamtausgabe*, t. 63, ed. K. Bröcker-Oltmanns, Frankfurt am Main 1988.
- , *Parmenides, Gesamtausgabe*, t. 54, ed. M. S. Frings, Frankfurt am Main 1992.
- , *Platon: Sophistes, Gesamtausgabe*, t. 19, ed. I. Schüssler, Frankfurt am Main 1992.
- , *Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs, Gesamtausgabe*, t. 20, ed. P. Jaeger, Frankfurt am Main 1979.
- , *Przyczynki do filozofii*, przeł. B. Baran, J. Mizera, Warszawa 1996.
- , *Pytanie o rzecz*, przeł. J. Mizera, Warszawa 2001.
- , *Reden und Zeugnisse eines Lebensweges 1910-1976, Gesamtausgabe*, t. 16, ed. H. Heidegger, Frankfurt am Main 2000.
- , *Rozprawa Schellinga o istocie ludzkiej wolności (1809)*, przeł. R. Marszałek, Warszawa 2004.
- , *Schellings Abhandlung über das Wesen der menschlichen Freiheit (1809)*, Tübingen 1971.
- , *Sein und Wahrheit, Gesamtausgabe*, t. 36-37, ed. H. Tietjen, Frankfurt am Main 2001.
- , *Sein und Zeit, Gesamtausgabe*, t. 2, ed. F.-W. Herrmann, Tübingen 1993.
- , *Unterwegs zur Sprache, Gesamtausgabe*, t. 12, ed. F.-W. Herrmann, Stuttgart 2001.
- , *Vom Wesen der menschlichen Freiheit. Einleitung in die Philosophie, Gesamtausgabe*, t. 31, ed. H. Tietjen, Frankfurt am Main 1982.
- , *Vom Wesen der Sprache. Die Metaphysik der Sprache und die Wesung des Wortes zu Herders Abhandlung „Über den Ursprung der Sprache”, Gesamtausgabe*, t. 85, ed. I. Schüssler, Frankfurt am Main 1999.

Spis treści

Wykaz skrótów.....	9
Wprowadzenie.....	13

Rozdział pierwszy

Różnorodność pojmowania wolności w dziełach Immanuela Kanta	31
---	----

1. Krytyka czystego rozumu a problem wolności.....	36
1.1. Wolność transcendentálna i kosmologiczna	37
1.1.1. Niezależność i spontaniczność	38
1.1.1.1. Estetyka transcendentálna	41
1.1.1.2. Logika transcendentálna.....	44
1.1.2. Przyczynowość a wolność jako niezależność i brak uwarunkowania	57
1.1.2.1. Wolność kosmologiczna w dialektyce transcendentálnej	58
1.2. Wolność praktyczna.....	105
2. Wolność praktyczna w <i>Krytyce praktycznego rozumu</i> oraz <i>Metafizyce moralności</i>	123
2.1. Wolność praktyczna a problem woli i jej stosunku do prawa moralnego. Wolność woli a źródło moralności	128
2.1.1. Podstawowe prawo czystego rozumu praktycznego	129
2.1.2. Pobudki czystego rozumu praktycznego	133
2.1.3. Dialektyka rozumu praktycznego	135
2.1.3.1. Antynomia praktycznego rozumu	136
2.1.4. Najwyższe dobro	139
2.2. Wolność praktyczna a wolność wewnętrzna i zewnętrzna.....	140
2.2.1. Wolność wewnętrzna z perspektywy doznawania rozkoszy i przykrości – problem zmysłowości	142
2.2.2. Zmysłowość a praktyczny rozum	146
2.2.3. Wolność czystego i praktycznego rozumu.....	150
2.2.4. Wolność zewnętrzna.....	151
2.2.5. Przymus i wolność	152
2.2.6. Wolność posiadania – posiadanie tego, co zewnętrzne.....	152
2.2.7. Materia i forma nabywania przedmiotu	154
2.2.8. Wolność zewnętrzna i posiadanie.....	155
2.2.9. Wolność wewnętrzna i panowanie nad sobą.....	156

2.3. Podsumowanie	161
3. Wolność w sensie estetycznym oraz rola wyobraźni – <i>Krytyka władzy sądenia</i>	162
3.1. Filozofia przyrody i filozofia moralna a władza sądenia	163
3.1.1. Wolność w horyzoncie wyobraźni	164
3.1.2. Przyroda a wolność	165
3.1.3. Zasady transcendentalne i metafizyczne	167
3.1.4. Między intelektem a rozumem	168
3.2. Analityka estetycznej władzy	169
3.2.1. Piękno a przeżywanie przyjemności i przykrości	169
3.2.2. Przyczynowość z wolności	173
3.3. Analityka wzniosłości	175
3.3.1. Dialektyka estetycznej władzy sądenia	185
3.3.2. Teleologiczne uwarunkowania władzy sądenia	187
3.3.3. Cel naturalny a uorganizowanie jestestwa	189
3.4. Antynomie władzy sądenia	192
3.4.1. Antynomia teleologiczna a celowość przyrody	192
3.5. Podsumowanie	194

Rozdział drugi

Wolność w filozofii Heideggera	197
--------------------------------------	-----

1. Droga Heideggera do ontologii fundamentalnej. Wolność jako spontaniczność z perspektywy „Ja jestem”	198
1.1. Wolność w horyzoncie bycia	208
1.2. Ontologia i czasowość	212
2. Wolność jako „pozwolić być”	217
2.1. Wolność z perspektywy otwartości i zdecydowania <i>Dasein</i> w dziele <i>Bycie i czas</i>	217
2.1.1. Pierwotna otwartość <i>Dasein</i>	217
2.1.1.1. Fenomenologiczna otwartość	219
2.1.1.2. Prawda jako nieskrytość	242
2.1.2. Zdecydowanie jako otwartość	248
2.1.2.1. Czas i bycie ku śmierci	250
2.1.2.2. Problem winy	255
2.1.2.3. Wezwanie sumienia	257
2.1.2.4. Zew sumienia i wolność	260
2.1.2.5. Troska a bycie „Sobą-Się”	261
2.1.2.6. Czasowość i dziejowość	264
2.1.3. Prawda w ujęciu klasycznym oraz prawda fenomenologiczna	266
2.1.3.1. Prawda w ujęciu św. Tomasza z Akwinu, Kartezjusza oraz Leibniza	266
2.1.3.2. Prawda i wolność z perspektywy podstawowych problemów fenomenologii	269

2.1.3.3. Wolność jako spontaniczność	270
3. Wolność z perspektywy sporu wokół epistemologicznego i ontologicznego jej rozumienia	272
3.1 Heideggerowska interpretacja <i>Krytyki czystego rozumu</i> w dziele <i>Kant a problem metafizyki</i>	272
3.1.1. Wolność w horyzoncie analityki transcendentalnej	273
3.1.2. Metafizyka i jej podstawowe problemy	275
3.1.3. Metafizyka i poznanie człowieka – ugruntowanie metafizyki	277
3.1.4. Stadia dochodzenia do poznania ontologicznego	279
3.1.4.1. Pierwsze stadium ugruntowania metafizyki – elementy czystego poznania	279
3.1.4.2. Drugie stadium – jedność poznania	282
3.1.4.3. Trzecie stadium – wewnętrzna możliwość istotowej jedności syntezy ontologicznej	285
3.1.4.4. Czwarte stadium – podstawa wewnętrznej możliwości poznania ontologicznego	289
3.1.4.5. Piąte stadium – poznanie ontologiczne jako pełne istotowe określenie	294
3.1.5. Metafizyka a jej źródłowość	297
3.1.6. Ontologia a antropologia	298
3.1.7. Skończoność w człowieku a metafizyka jestestwa	301
3.1.8. Ontologia fundamentalna a metafizyka jestestwa	303
3.1.9. Ontologia fundamentalna i jej cel	306
3.2. Wolność jako doświadczenie źródłowe	312
3.2.1. Prawda i wolność w dziele <i>O istocie prawdy</i>	316
3.2.1.1. Prawda jako zgodność rzeczy i wypowiedzi – droga negatywna	316
3.2.1.2. Prawda jako odkrytość – droga pozytywna	319
3.2.2. Spostrzeżenie i wiedza o prawdzie	329
3.2.3. Podsumowanie	331
3.3. Wolność u Heideggera i jego interpretacja Kantowskiej wolności	335
3.3.1. Wolność transcendentalna (kosmologiczna) i praktyczna z perspektywy ontologicznej	336
3.3.1.1. Wolność w dziele <i>O istocie ludzkiej wolności. Wprowadzenie do filozofii</i>	336
3.3.1.2. Wolność w sensie ontologicznym	360
3.3.2. Podsumowanie	370

Rozdział trzeci

Immanuel Kant i Martin Heidegger – wolność jako <i>ἐλευθερία</i> i <i>ἀπάθεια</i>	375
---	-----

1. Wolność w filozofii Kanta i Heideggera	375
1.1. Wolność transcendentalna a wolność ontologiczna	375
1.1.1. Wolność transcendentalna	376
1.1.2. Wolność kosmologiczna	377

1.1.3. Wolność ontologiczna	378
1.2. Wolność praktyczna a dobro w ontologii	382
1.2.1. Wolność praktyczna i jej podział	382
1.2.1.1. Wolność praktyczna	382
1.2.1.2. Podział: wolność wewnętrzna i wolność zewnętrzna	383
1.2.2. Ontologia wobec etyki	385
2. Wertykalna i horyzontalna interpretacja wolności.	389
2.1. Różnice w pojmowaniu związku teorii poznania i ontologii wobec zagadnień etyki	389
2.2. Zestawienie	390
2.2.1. „Być w stanie” oraz „pozwolić być”	390
2.2.1.1. Kategorie naoczności: czas i przestrzeń	391
2.2.1.2. Pojęcie i rozum	391
2.2.2. Rozumienie i myślenie	393
2.2.3. Sumienie i akt woli	394
3. Wolność przez pryzmat wertykalny i horyzontalny	394
3.1. Wolność z perspektywy pojęć <i>ἐλευθερία</i> i <i>ἀπάθεια</i>	397
Zakończenie	399
Bibliografia	403
Indeks osobowy	415
Indeks rzeczowy	419

Wolność to jeden z najważniejszych problemów epoki nowożytnej. W książce rozpatrywana jest na gruncie filozofii Kanta, który uczynił ją pojęciem kluczowym swojej filozofii. Ukazuje on wolność głównie przez pryzmat rozbieżności między teorią poznania i etyką. Heidegger opisuje filozofię Kanta właśnie w kontekście teorii poznania, której fundamentem jest ontologia. Wolność wyrażona przez pojęcia spontaniczności, niezależności, suwerenności, niepodległości i samostanowienia ma u swojej podstawy źródłowe doświadczenie, jakim jest otwartość na bycie. W niej dopiero możemy spostrzegać siebie, innych i otaczający świat. Kanta i Heideggera łączy chęć budowania nowej metafizyki.

W takim kontekście pojawia się u Kanta wolność jako spontaniczność na poziomie *Krytyki czystego rozumu* oraz wolność jako niezależność od pobudek wpływających z doświadczenia w *Krytyce praktycznego rozumu*. Krytyka władzy sądzenia wiąże ze sobą obydwa doświadczenia wolności, czyniąc system metafizyki spójnym. Pojmowanie wolności przez Heideggera ewoluuje od spontaniczności, przez samostanowienie, do struktury „pozwoić być”. Heidegger, dochodząc do stwierdzenia, że człowiek nie ma wolności, lecz „jest” wolnością, ukazuje istotę wolności.

W niniejszym opracowaniu wolność przedstawiana jest przy użyciu dwóch kluczowych starogreckich pojęć: *eleutheria* i *apatheia*. Autor, stosując metodę fenomenologiczno-hermeneutyczną, dokonuje analizy poszczególnych fragmentów dzieł Kanta i Heideggera, by w ostatnim rozdziale pokazać wpływ myśli Kanta na myśl Heideggera. Obydwa systemy, zdecydowanie się różniące, łączy doświadczenie wolności, do której Heidegger stopniowo „dojrzewał” i którą w późniejszych dziełach uczynił podstawowym pojęciem swojej filozofii.